

Dubravka Botica

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Župna crkva sv. Marije na Dolcu i župna crkva sv. Franje Ksaverskog. Novi prijedlozi za istraživanje korpusa sakralne arhitekture 18. stoljeća u Zagrebu i okolici

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 2. 10. 2020.

UDK 726:7.034.7](497.5Zagreb)

DOI doi.org/10.31664/ripu.2020.44/2.04

Sažetak

Arhitektura Zagreba u razdoblju ranoga novog vijeka tek je djelomično istraživana, a obrađena je samo u pregledima barokne arhitekture i tek su rijetki primjeri iscrpno istraženi. U radu su razmotrene dvije najznačajnije crkve podignute sredinom 18. stoljeća u Zagrebu, župna crkva sv. Marije na Dolcu i nekadašnja isusovačka, danas župna crkva sv. Franje Ksaverskog na Ksaveru. Za crkvu na Dolcu predložena je nova datacija, na temelju podataka u samoj crkvi vidljivih nakon restauracije. Obje crkve tako su građene sredinom stoljeća, povezuje

ih i isti naručitelj, a u komparativnoj analizi arhitekture obaju crkava uočavaju se brojna zajednička mjesta, koja se dosad nisu razmatrala. Kao izvorište rješenja zagrebačkih crkava predlaže se vodeći arhitekt u Grazu u tom razdoblju, Josef Hueber. Utjecaj njegove radionice seže čitavim područjem jugoistoka srednje Europe, a u brojnim elementima istaknutima u analizi obaju crkava, posebno u crkvi na Ksaveru, može se prepoznati njegov stil i karakteristični elementi.

Ključne riječi: *barokna arhitektura, Zagreb, crkva sv. Marije na Dolcu, crkva sv. Franje Ksaverskog, graditeljske radionice, Štajerska, Graz*

Uvod – sakralna arhitektura 17. i 18. stoljeća u Zagrebu i okolici

Arhitektura ranoga novog vijeka u Zagrebu i okolici nije temeljito istražena, pa tako ni sakralna arhitektura tog perioda. U interesu istraživača i povjesničara arhitekture više su zastupljena razdoblja srednjeg vijeka, a posebno 19. stoljeća, kada ujedinjenjem zagrebačkih općina nastaje moderni grad. No upravo se u 17. i 18. stoljeću, zamahom umjetničke i graditeljske djelatnosti, osobito na polju sakralne arhitekture, oblikuje nova funkcija grada kao važnoga umjetničkog i kulturnog središta, koja će u potpunosti zaživjeti u sljedećem razdoblju. Temom sakralne arhitekture 18. stoljeća u Zagrebu istraživači su se uglavnom bavili u sklopu pregleda barokne arhitekture, kao u knjizi Anđele Horvat iz 1982.¹ ili u posljednje vrijeme u knjizi Katarine Hovot-Levaj iz 2015. godine.² Temeljno djelo i polazište za sva kasnija istraživanja

ove teme su radovi Lelje Dobronić, posebno njene knjige o arhitekturi Kaptola i Gradeca.³ U katalogu izložbe *Sveti trag* (1994.) sumarno su predstavljene zagrebačke crkve u sklopu pregleda barokne sakralne arhitekture,⁴ u katalogu izložbe o umjetnosti i kulturi povezanoj s djelovanjem pavlinskog reda obrađena je i crkva u Remetama,⁵ a u katalogu izložbe *Mir i dobro* (2000.) franjevačka crkva i samostan na Kaptolu.⁶ Monografski je obrađena nekadašnja isusovačka crkva sv. Katarine (2011.).⁷ Relativno mala zastupljenost ovog korpusa u stručnoj literaturi u neskladu je s brojnošću i kvalitetom baroknih crkava na području današnjeg Zagreba i neposredne okolice. Ograničimo li se samo na 18. stoljeće, kao uži vremenski okvir ovog priloga, zamjetna je izuzetna aktivnost na polju sakralne arhitekture. U tom razdoblju opremaju se i dograđuju samostanske crkve: u isusovačkoj crkvi sv. Katarine na Gradecu u drugom i trećem desetljeću izvodi se raskošan ciklus štukatura te podižu novi oltari, u

pavlinjskoj crkvi u Remetama 1722. godine produljuje se brod s pjevalištem i prigrađuje novo pročelje, kontinuirano se opremaju kapucinska, franjevačka i crkva sv. Marka, uz koju se dovršava i zvonik, a posebno intenzivno je uređenje interijera i opreme u katedrali. Sredinom stoljeća temeljito se pregrađuje odnosno podiže nova crkva sv. Marije na Dolcu (o prijedlogu nove datacije vidi dalje), kada se podiže i nova isusovačka crkva izvan grada, sv. Franje Ksaverskog. Gradi se kapela na Jurjevskom groblju, obnavlja i oprema kapela sv. Martina u Vlaškoj, na Novoj Vesi se podiže nova župna crkva sv. Ivana Krstitelja (1786.) te kapele sv. Dizmuša i Majke Božje Žalosne (1763.). U bližjoj okolici grada se franjevačke crkve u Samoboru, Jastrebarskom i Kotarima, te se podižu nove ili pregrađuju i bogato opremaju župne crkve: gradi se župna crkva sv. Barbare u Vrapču, u Svetoj Nedelji župna crkva opremljena je raskošnim štukaturama, Draškovići grade novu župnu crkvu u Brezovici sredinom 18. stoljeća, u sljedeća dva desetljeća grade se i opremanju župne crkve u Stenjevcu, Stupniku i Sesvetama, a krajem stoljeća nova župna crkva u Kupincu.

Već i sama brojnost tako sumarno prikazanog korpusa crkava 18. stoljeća u Zagrebu i okolici ukazuje na nužnost ispunjavanja praznina u njegovim istraživanjima, ali i potrebi otvaranja nekih novih tema i pristupa. Navedeni podatci govore o djelovanju brojnih umjetnika i naručitelja u Zagrebu u tom razdoblju te ukazuju na potrebu (ponovnog) razmatranja uloge umjetničkog središta i mjesta susreta graditelja i naručitelja, te mjesta razmjene ideja i oblikovanja ambicioznih programa gradnje. U Zagrebu je najveća koncentracija istaknutih naručitelja u 18. stoljeću u Hrvatskoj, koji svojim narudžbama bitno mijenjaju sliku i razvoj umjetnosti tog razdoblja, prije svega iz crkvenih redova – biskupi i kanonici, ali i plemstvo koje sve više boravi i trajno se nastanjuje u Zagrebu, posebno nakon što se Sabor seli iz Varaždina nakon požara.⁸ Već u 17. stoljeću zagrebačka sakralna arhitektura postaje uzor za gradnju u čitavoj biskupiji, dakle u čitavoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Naručitelji prepoznaju i žele novine oblikovane u zagrebačkoj arhitekturi ostvariti i u svojoj sredini, tako Draškovići kao pokrovitelji gradnje isusovačke crkve u Varaždinu (1642. – 1646.) slijede model crkve na Gradecu podignute dva desetljeća prije. Grofica Auersperg 1671. godine daje graditi crkvu u Samoboru koju podiže Hans Allio, a već suvremeni vizitator u opisu nove crkve uočava pozivanje na uzor zagrebačke isusovačke crkve.⁹ Zvonik katedrale, djelo graditelja Alberthala iz prve polovice 17. stoljeća, ponavlja se i interpretira kao najstariji oblik zvonika u biskupiji, kako početkom 19. stoljeća bilježi župnik u Zagorskim Selima.¹⁰ Vodeću ulogu u implementiranju novih rješenja u sakralnoj arhitekturi imali su zagrebački biskupi kao naručitelji, istaknimo kao najvažnije narudžbe gradnje i opremanja župne crkve u Pokupskom (1736. – 1739.)¹¹ i Selima kod Siska (1759. – 1765.),¹² s inovativnim rješenjima centraliziranog tlocrta, koje kvalitativno zauzimaju istaknuto mjesto u korpusu barokne arhitekture Hrvatske. Nova rješenja u zagrebačkoj arhitekturi postaju široko prihvaćeni uzor i u graditeljski intenzivnome kasnobaroknom razdoblju, primjerice reducirani četveroliski brod u župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja na Novoj Vesi jedno je od važnijih rješenja

gradnje tog vremena u zagrebačkoj okolici.¹³ Ovaj kratki pregled pokazuje potrebu (ponovnog) usmjeravanja istraživanja na umjetničku produkciju u Zagrebu u razdoblju 17. i 18. stoljeća, koje mora uključiti i širi kontekst kulturne povijesti.

Župne crkve na Dolcu i Ksaveru – novi prijedlozi o utjecajima u sakralnoj arhitekturi sredine 18. stoljeća u Zagrebu

Među brojnim temama i dezideratima istraživanja zagrebačkih baroknih crkava, u ovome radu bit će obrađene dvije istaknute crkve podignute odnosno pregrađene na mjestima starijih građevina sredinom 18. stoljeća, a koje pokazuju snažne veze sa suvremenom arhitekturom Štajerske, koje se dosad nisu iscrpno razmatrale. Župna crkva sv. Marije na Dolcu i bivša isusovačka crkva sv. Franje Ksaverskog na Ksaveru svojim tlocrtno-prostornim rješenjima, oblikovanjem dekoracija i opreme pokazuju zanimljive novine koje će se u ovom radu razmotriti u kontekstu transfera utjecaja u arhitekturi jugoistoka srednjoeuropskog prostora, preciznije, u kontekstu utjecaja graditeljske radionice gradačkog *Hofbaumeistera* Josefa Huebera. Zanimljivo je istaknuti da su snažne veze i utjecaji iz susjednih zemalja, prije svega Kranjske i Štajerske, u drugim likovnim vrstama, kiparstvu i slikarstvu, već prepoznate i istražene te predstavljaju opće mjesto u hrvatskoj povijesti umjetnosti, a u arhitekturi su znatno manje poznate i istražene. Znatna oštećenja koja su crkve na Dolcu i Ksaveru, kao i ostale zagrebačke crkve zadobile u potresu te obnova koja će uslijediti prilika su i povod za njihovo istraživanje i novu interpretaciju.

Župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, češće zvana jednostavnije crkva sv. Marije na Dolcu ima izuzetno dugu i složenu povijest gradnje. Na mjestu gdje se nalazi današnja crkva, smještena na platou uz tržnicu Dolac i stube koje se spuštaju prema Tkalčićevoj ulici na koju gleda pročeljem, u neposrednoj blizini trase nekadašnjega Kaptolskog zida, nalazila se crkva i samostan cistercita. Historijat cistercita i povijesti gradnje njihove crkve iscrpno je istražio u svojoj disertaciji povjesničar Franjo Buntak (1910. – 1985.), iz koje je najvažnije dijelove objavio u opsežnom tekstu *Župna crkva sv. Marije u Zagrebu* 1936. godine.¹⁴ Cisterciti se spominju na Kaptolu oko 1315., preuzimaju stariju crkvu koju pregrađuju 1347. godine, kako Buntak zaključuje po ispravi koju preuzima od Tkalčića, i zaključuje da je unutrašnjost crkve odnosno građevina, ali ne i njena oprema, nastala u 14. stoljeću, a opisana je tek u 18. stoljeću, u vizitaciji 1742. godine. Nadalje, navodi da je crkva bila građena u gotičkom stilu, opremljena jednostavnim oltarom koji se spominje u vizitaciji 1622. godine, kada se nalazio u sakristiji. Oprema opisana u 18. stoljeću naravno nije u skladu s potrebama i djelovanjem cistercitskog reda.¹⁵ Cisterciti napuštaju Zagreb između 1496. i 1499. godine, a crkva postaje župna 1511. godine kada se u nju odobrenjem pape Julija II. prenose prava iz dotadašnje župne crkve sv. Emerika uz katedralu, uklonjene zbog izgradnje novih obrambenih zidina.¹⁶ Za vrijeme crkvenih reformi Josipa II. pripojena je župi sv. Petra i sv. Ivana,

1. Unutrašnjost crkve sv. Marije na Dolcu
Interior of St Mary's church in Dolac

a u vrijeme biskupa Maksimilijana Vrhovca postojali su i planovi za ukidanje župe 1799. godine, no nisu provedeni.¹⁷ Rekonstrukcija povijesti gradnje i opremanja crkve djelomično je moguća iz šturih opisa vizitacija koje donosi Buntak. Srednjovjekovna (gotička?) crkva obnovljena je 1622. godine i u njoj su postavljeni novi oltari, no obnova nije dovršena jer je krov nad svetištem prokišnjavao. Iz nešto detaljnijeg opisa iz 1736. saznajemo da je crkva imala jedan brod, svetište i sakristiju, ulaz sa sjeverne i s južne strane pred kojim je bio mali zidani portik.¹⁸ Drveni zvonik bio je između svetišta i broda. Uz južnu stranu je sve do 17. stoljeća postojalo groblje, a pod crkvom se nalaze zidane grobnice.¹⁹ Na prikazu iz 16. stoljeća vidljiv je smještaj uz zapadni kaptolski zid,²⁰ a na jednostavnom prikazu u *Status familiae Patačić*,²¹ uz palaču Plemić-Patačić u koju su u 17. stoljeću vjerojatno bili ugrađeni ostatci samostana,²² vidi se crkva pročelja raščlanjenog polukružno zaključenim portalom, tri prozora i okulusom, s tri velika prozora u brodu, nižim svetištem s jednim prozorom te zvonikom. Sa sjeverne strane, između broda i svetišta, na mjestu drvenog zvonika iz 17. stoljeća, podignut je današnji zvonik crkve, koji se spominje 1736., a dovršen je 1742. godine. Na južnom zidu bila je mala niša s kipom Bogorodice, pred južnim vratima. Crkva je bila opremljena četirima oltarima, drvenom propovjedaonicom, početkom 18. stoljeća obnovljen je glavni oltar s oltarnom slikom Pohoda Blažene Djevice Marije, a između stupova bili su kipovi sv. Stjepana i sv. Martina, te s druge strane sv. Emerika i sv. Ladislava. Odabir svetaca ugarskih vladara na oltaru, povezanih s čašćenjem Bogorodice, izravno se

nadovezuje na suvremene programe opremanja katedrale.²³ Oltari su vraćeni nakon pregradnje u novu crkvu i zamijenjeni tek 1770-ih.²⁴

Stara crkva opisana 1736. godine ubrzo je zamijenjena novom, temeljito pregrađenom i proširenom crkvom (sl. 1).²⁵ Naručitelj nove crkve je kanonik Sigismund Sinersperg (Buntak u svojim tekstovima krivo navodi ime Sinesperg!), koji je zajedno s biskupom Branjugom jedan od najistaknutijih mecena barokne umjetnosti kod nas.²⁶ Buntak smješta početak radova na crkvi u 1740. godinu, zbog preslika i nečistoća pogrešno čitajući godinu zapisanu u medaljonu na pročelnom zidu pjevališta (sl. 2).²⁷ U nedavnim obnovama unutrašnjosti uklonjena je nečistoća te je čitljiva godina 1750., kada možemo smjestiti dovršetak radova na crkvi. Dakle, pregradnja crkve nije se odvijala 1740., kako je navodio Buntak i redom preuzeli svi kasniji istraživači,²⁸ nego su radovi na obnovi i dogradnji crkve dovršeni 1750. godine. Crkva je pokrivena crijepom, a oltari i propovjedaonica preneseni su iz stare crkve. Tada je crkva imala još staro svetište, novo je podignuto 1766. godine za vrijeme župnika Baltazara Matakovića, a opisano je u vizitaciji 1779. godine. Centralizirano novo svetište svodeno kupolom s lanternom bilo je od broda odijeljeno mramornom ogradom, popločano crno-bijelim mramorom. Crkvu je zadesio požar 1786. godine, obnovljena je 1790. za župnika Adama Baričevića, kada je obnovljena kapa zvonika i ulaz. Vrata prema Tkalčičevoj ulici izgrađena su 1794. godine, a tada su srušene dvije kuće koje su se nalazile pred crkvom.²⁹ Veća obnova uslijedila je od 1871. do 1873. godine, za vrijeme župnika i kanonika Stje-

2. Medaljon na pročelnom zidu pjevališta, crkva sv. Marije na Dolcu
Medallion on the front wall of the choir, St Mary's church in Dolac

pana Matkovića, kada je crkva obijeljena i probijeni su novi prozori. Potres 1880. godine ošteti je sve zagrebačke crkve, posebno katedralu, no crkva na Dolcu ostala je u funkciji i služila kao katedralna crkva u razdoblju od 1880. do 1885. godine.³⁰ I 140 godina poslije situacija se ponovila, u potresu 22. ožujka 2020. oštećene su sve crkve u središtu Zagreba i privremeno su zatvorene, a crkva na Dolcu jedina je crkva podignuta prije 20. stoljeća u centru grada koja je otvorena i u funkciji, iako i sama teško oštećena (sl. 3).³¹

Nakon te privremene nove funkcije, od 1886. do 1887. godine, za vrijeme župnika Franje Budickog, graditelj nove katedrale Hermann Bollé temeljito obnavlja, odnosno oblikuje novo pročelje crkve s neorenesansnim dekoracijama.³² Nedugo nakon toga (1907./1908.) oslikana je unutrašnjost crkve i oblikovan novi ulaz s nišom i kipom. Zadnja velika intervencija zahvatila je neposredno okruženje crkve. Pri gradnji tržnice na Dolcu srušeni su ostatci cistercitskog samostana,³³ a crkva je uklopljena u arkade i stube (1928.) koje vode do tržnice, čime je njen stražnji ulaz uza svetište sada postao glavni, pozicioniran uz važnu komunikaciju Dolac – Tkalčićeva ulica, a zvonik je skriven arkadama tržnice i vidljiv je samo njegov gornji dio. Zahvat tako velikog obuhvata koji je bitno izmijenio sliku grada izazvao je snažne polemike, a najoštrij kritičar bio je Gjuro Szabo. U tekstu punom gorčine *U Varšavi je sve mirno, a na Dolcu sve u redu* iz 1929. godine tako ističe da je to jedina zagrebačka »još prilično pošteđena crkva« – neostilskih intervencija (op. a.) – sada izgradnjom »peristila (...) postala je crkva sv. Marije u Zagrebu danas privatna kapela tržnice.«³⁴ Od 2013.

godine provode se radovi na obnovi crkve, koje je inicirao župnik vlč. Zlatko Golubić. Obnovljeni su vitraci, oltarne slike i oltari, očišćena je i obijeljena unutrašnjost, čime je nakon više od jednog stoljeća tamnoga historicističkog interijera i naslaga ponovno vidljiv barokni interijer prepun svjetla i čitljiva arhitektura crkve.³⁵

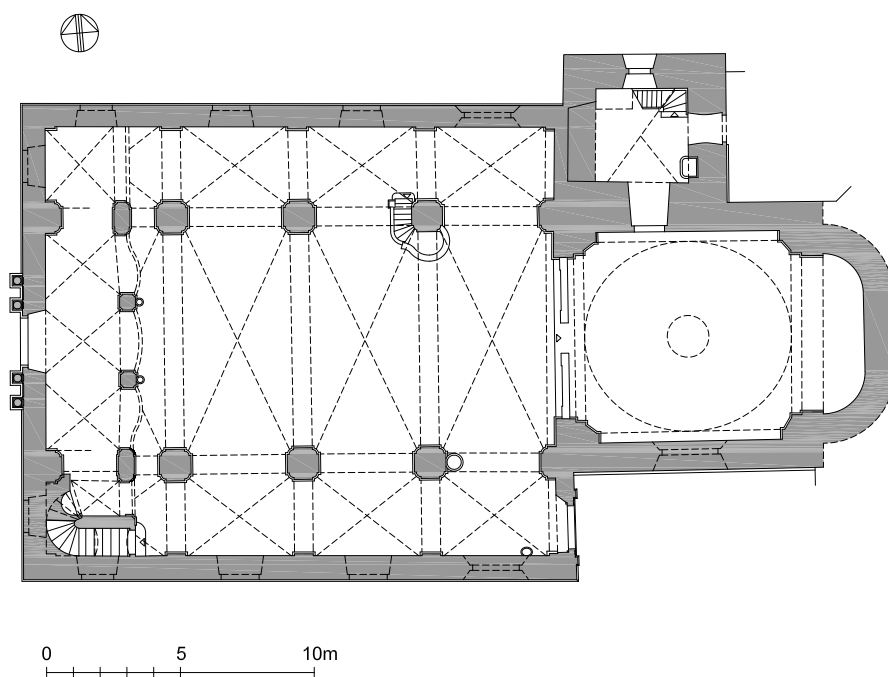
U temeljitoj baroknoj obnovi, odnosno novogradnji, prigradeni su bočni brodovi jednake visine, te je nastala trobrodna četverotravejna dvoranska crkva (sl. 4). To relativno rijetko prostorno rješenje u baroknom razdoblju uglavnom nastaje pregradnjama,³⁶ no u zagrebačkoj arhitekturi su najvažnije crkve – katedrala i crkva sv. Marka – podignute u tom tipu, što je moguće bio i uzor u baroknoj obnovi crkve sv. Marije. Brodove križno svodenih traveja odjeljuju stupci ojačani pilastrima naglašenih jastučastih kapitela, između kojih su jednako oblikovani zaobljeni uglovi nosača. Pilastri nose odlomke profiliranoga gređa koje kontinuiraju na nosačima, a na njih se oslanjaju pojasnice koje odjeljuju traveje i svodna polja. Pilastri na vanjskim zidovima bočnih brodova imaju plitke kapitule uokvirene uspravljenim volutama i ispunjene stiliziranim palmetama, jednakima onima na štukaturi na zidu pjevališta. Visok prostor crkve ispunjen je svjetlom, na bijelim zidovima dolaze do izražaja polikromni oltari te tako nastaje "barokni" ugođaj, koji je Buntak pretpostavio, tada skriven u mračnom interijeru pod oslicima početka 20. stoljeća. Svetište je kvadratne osnove sa stiješnjem kasnobaroknim zaključkom, svodeno kupolom profilirane baze na pandantivima, na kojoj je bio okulus opisan u vizitaciji 1779. godine.³⁷ Kupola je bila ukrašena četvoricom evanđelista i zaključena vitkom

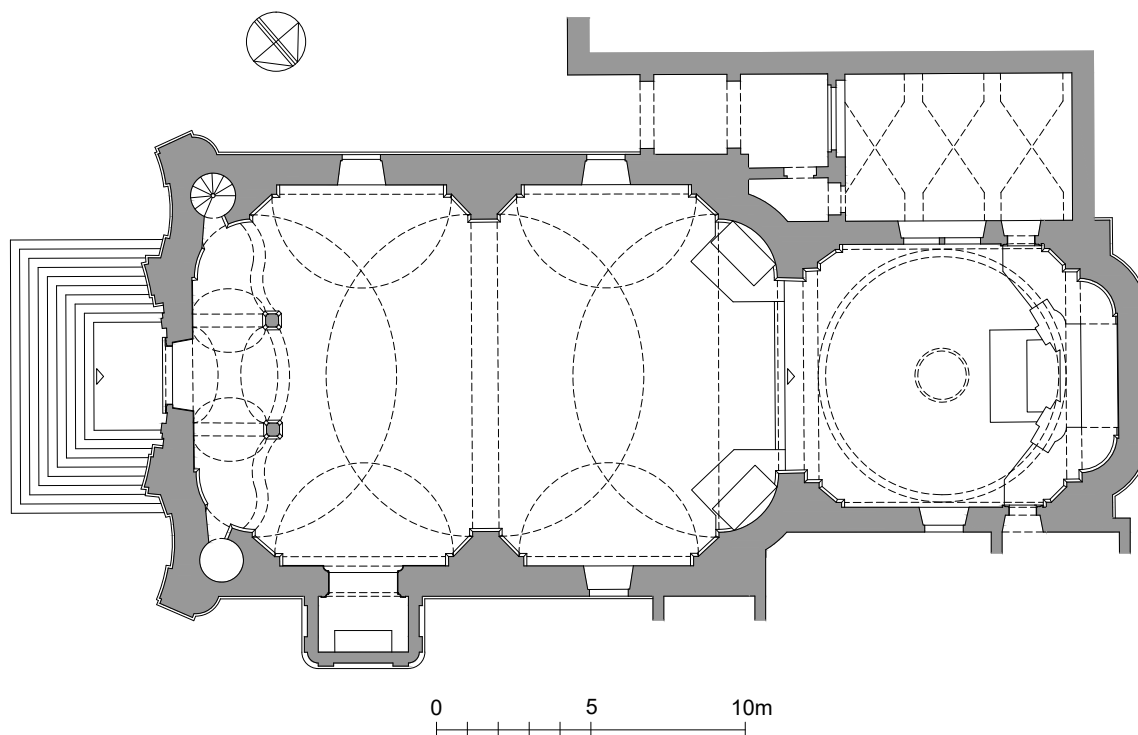
3. Oštećenja na svodu broda, crkva sv. Marije na Dolcu
Damage to the vault of the nave, St Mary's church in Dolac

šesterostranom lanternom s lukovicom. Lanterna je rastvorena prozorima iznad kojih su trokutasti vijenci spojeni s naglašenim zaglavnim kamenom, bogato profilirani kao i grede pod kapom, s jastučasto nabubrenim frizom.

Uz trobrodnost, drugo neuobičajeno rješenje u crkvi je kupola nad svetištem, umjesto ustaljenog oblika svoda, češke kape.³⁸ Kupolu nad svetištem ima i crkva na Ksaveru, o kojoj će još biti riječi. Složeni su razlozi odabira kupole, oblika koji

4. Tlocrt crkve sv. Marije na Dolcu (Planoteka Instituta za povijest umjetnosti)
Ground plan of St Mary's church in Dolac

5. Tlocrt crkve sv. Franje Ksaverskog (Planoteka Instituta za povijest umjetnosti)
Ground plan of the church of St Francis Xavier

nosi snažnu simboličku poruku, te određeni kontekstom pojedine gradnje i narudžbe. Kupola se u srednjoeuropskom baroku često javlja u crkvama marijanskog titulara, kao što je i na Dolcu, gdje predstavlja materijalizaciju ikonografskog motiva marijanske kružnice.³⁹ Tako su snažan kult i duga prošlost ove crkve te novi utjecaji suvremene arhitekture u baroknoj obnovi rezultirali jednim od zanimljivijih rješenja zagrebačke sakralne arhitekture. Nakon recentne obnove vidljiva je ornamentikom i kvalitetom zanimljiva arhitektonska plastika dugo skrivena pod tamnom bojom i u polumraku, koju već Buntak spominje.⁴⁰ Posebno se ističu štukodekoracije na zidu pjevalištu, bogati okvir oblika kartuše s konkavnim trakama koje završavaju u prepletima s volutastim završecima, a uokviruju polje s upisanom godinom 1750. Ispod je andeoska glavica uokvirena profilacijama oblika kartuše potisnutih stranica, u vrhu spojenih voluta sa stiliziranom palmetom između. Okviri bogate ornamentike predstavljaju kvalitetan rad, a karakteristični motivi kao što su povijene trake u prepletima i istaknuti volutasti zaključci, kao i motivi arhitektonskih dekoracija u brodu – jastučaste nabubrene profilacije pilastara u brodu i na lanterni te dekoracije kapitela pilastara bočnih brodova – zatim trostruko konveksna ograda pjevališta s lezenama ispunjenim visećim stiliziranim motivom tkanine, ukazuju na snažne srodnosti s djelima suvremenih graditeljskih i štukaterskih radionica u Štajerskoj i njihovim izričajem, o čemu će u ovom tekstu biti još riječi. Barokna arhitektura crkve dugo je bila slabo vidljiva, skrivena dominantnim intervencijama neostilske

obnove pročelja, novim urbanističkim kontekstom prvih desetljeća 20. stoljeća, a posebno tamnim oslikom niske kvalitete, koji Buntak ironično opisuje: »U svetištu kojega ružičasto-modrikasto cvjetno šarenilo slikarija potsjeća na stil uresnog papira za kuhinjske police.«⁴¹ Obnovom zadnjih godina pred nama se ponovo ukazao jedan od važnijih sakralnih interijera 18. stoljeća, sada teško oštećen u potresu.

Drugi primjer istaknute barokne sakralne arhitekture Zagreba sredine 18. stoljeća je nekadašnja isusovačka crkva sv. Franje Ksaverskog, podignuta u bitno drugačijem, ladanjskom okruženju sjevernog dijela grada prema obroncima Medvednice, po kojoj je taj dio grada i dobio ime. Podatke o crkvi donosi Miroslav Vanino (1969.),⁴² a povijest njene gradnje i opremanja obrađena je i u katalogu izložbe o baštini isusovačkog reda⁴³ te u monografiji o crkvi i samostanu (1998.).⁴⁴ Na mjestu starije kapele podignute još 1658. godine, građena je između 1748. i 1752. godine, a voditelj gradnje bio je isusovac Matija Jušić. Već je stara kapelica bila iznimno popularna, a njezin je izgled, s bočnim zvonikom te nižim i užim svetištem, vidljiv na prikazu iz 1733. godine. Ispred je uređeno stubište s postajama Križnog puta i Kalvarijom pred crkvom gdje se stubište razdvaja,⁴⁵ tvoreći karakterističnu baroknu kompoziciju »moguće najljepše organiziranu skalinadu u kontinentalnoj Hrvatskoj.«⁴⁶ Na poziv nadbiskupa Antuna Bauera ksaversko svetište preuzimaju franjevci trećoreci glagoljaši, a 1924./25. godine izvedeno je preuređenje i obnova crkve, Križnog puta i gradi se novi

6. Unutrašnjost crkve sv. Franje Ksaverskog (Fototeka Instituta za povijest umjetnosti)

Interior of the church of St Francis Xavier

7. Pročelje crkve sv. Franje Ksaverskog (Fototeka Instituta za povijest umjetnosti)

Front façade of the church of St Francis Xavier

samostan prema projektu Brune Bauera.⁴⁷ Time se bitno mijenja neposredno okruženje crkve, slično kao i u crkvi na Dolcu. Crkva je dodatno “očišćena” konzervatorskim intervencijama 1950. godine.⁴⁸ U crkvi su oltari Majke Božje i sv. Alojzija, iz 1754. i 1756. godine, rad zagrebačkog kipara Antuna Reinera.

Barokna crkva građena je od 1748. do 1752. godine, glavni donator bio je kanonik Sigismund Sinersperg, uz biskupe Branjuga i Thauszya te kanonika Adama Stipanića. Nepoznati projektant ostvaruje zrelobarokno rješenje naglašeno centraliziranoga dvotravnog broda svodenoga češkim kapama, a centralnost prostornog oblikovanja naglašena je skošenim uglovima i posebno svodenim slavlukom te jednako oblikovanim dijelom nad ulazom (sl. 5). Nad kvadratnim svetištem skošenih uglova je kupola na pandantivima s visokom lanternom. U ogoljenom interijeru ističu se jastučasti kapiteli pilastara nosača broda, naglašena baza kupole s profilacijama gređa (arhitrav, prazno polje friza i istaknuti vijenac) te svjetlosni akcent koji dolazi iz lanternne (sl. 6). Prostorno-tlocrtna krivulja naglašena je i povijenom ogradom pjevališta, a u literaturi se posebno ističe konveksno-konkavno pročelje crkve, prvo takvo u Hrvatskoj (sl. 7).⁴⁹ Donji pravokutni dio pročelja čine tri polja odijeljena pilastrima, koji svojim postavom naglašavaju blagu konkavnost polja: udvojeni pilastri središnjeg dijela “prekrivaju” pod

8. Pročelje crkve sv. Franje Ksaverskog (Fototeka Instituta za povijest umjetnosti), detalj

Front façade of the church of St Francis Xavier, detail

9. Lanterna na kupoli svetišta crkve sv. Franje Ksaverskog, Zagreb
Lantern in the sanctuary dome of the church of St Francis Xavier, Zagreb

10. Lanterna na kupoli svetišta crkve na Dolcu
Lantern in the sanctuary dome of the church in Dolac

kutom postavljene pilastre bočnih polja, a tu kretnju prati bogata profilacija gređa koje se na njih oslanja te kapiteli oblika stiliziranih odlomaka gređa s jastučasto oblikovanim frizom, čime je potenciran dojam krivulje, posebno u zoni gređa, odnosno istaknutoga profiliranog vijenca (sl. 8). U gornjem dijelu stilizirane volute sužavaju bočna polja, a na središnjima je trokutasti zabat. Okviri prozora u srednjem te niša u bočnim poljima spojeni su stiliziranim pilastrima s natprozorskim vijencem te ispunjeni motivima polukružnih diskova, a u gornjoj zoni je okulus profiliranog okvira. Crkva predstavlja jedno od najzanimljivijih rješenja sakralne arhitekture 18. stoljeća kod nas, a ističe se i visokom kvalitetom izvedbe, što posebno pokazuje arhitektonska artikulacija te prostorna krivulja u brodu. Još su brojna otvorena pitanja povezana s tom crkvom, pa tako i autorstvo i podrijetlo rješenja, a u literaturi se naglašavala visoka kvaliteta prostor-

nog oblikovanja te kupola nad svetištem kao neuobičajeno rješenje.⁵⁰ Možemo pretpostaviti da razlozi za odabir kupole leže u simbolici centralnih oblika korištenih za martirije, kako bi se naglasila mučenička smrt svetca misionara Franje Ksaverskog. U prilog takvom prijedlogu tumačenja govore i kupole u drugim kapelama istog titulara: u kapeli u Drogovcu (1769.) te u Plešivici (1753.), a naslikana u kapeli dvorca u Gornjoj Stubici. U prostornom rješenju crkve uočena je tipološka srodnost s dvotravejnim crkvama u Slavoniji te arhitektima štajerskog kruga.⁵¹

Brojni elementi u crkvama na Dolcu i na Ksaveru pokazuju velike srodnosti, od oblikovanja kupole i lanterne,⁵² preko znatnih podudarnosti u arhitektonskoj artikulaciji, dekoracijama, oblicima otvora (*okulusi*), a kako se pokazalo novim čitanjem, povezuje ih i isto vrijeme gradnje – u crkvi na Dolcu pregradnja broda dovršena je 1750., a crkva na Ksaveru

11. Pročelje crkve u Gornjem Gradu, Slovenija
Front façade of the church in Gornji Grad, Slovenia

građena je od 1748. do 1752. godine – kao i isti donator, kanonik Sinersperger, ali i slične sudbine u obnovama u prvim desetljećima 20. stoljeća kada se mijenja njihov neposredni kontekst i uklopljene su u kvalitetna ostvarenja međuratne arhitekture. Vitke šesterostrane lanterne nad kupolama obaju crkava (sl. 9, 10), sa spojenim vijencima nad otvorima koji tvore treperavu bogato profiliranu liniju, još su jedan element u prilog zajedničkom podrijetlu rješenja, a vjerojatno i autorstvu; kao i povijene ograde pjevališta koje dodatno naglašavaju prostorno oblikovanje. Stoga se i podrijetlo njihovih rješenja, kao i kasnije intervencije, mogu zajedno razmatrati. Brojna pitanja ostaju za daljnja istraživanja, primjerice uloga naručitelja, kanonika Sinerspergera u odabiru umjetnika.⁵³ U razmatranju podrijetla rješenja prostornog oblikovanja i dekoracija, pojedini elementi jasno ukazuju na veze sa štajerskim umjetničkim krugom: jastučasti kapiteli i

dijelovi gređa u objema crkvama, bogato precizno profilirano gređe u bazi kupole, a posebno motivi štukatura na okviru medaljona s godinom pregradnje na Dolcu, koji dosad nisu bili razmatrani, s karakterističnim okvirom nepravilne kartuše s trakama u prepletima romboidnim koje se krajevima uvijaju u volute; okvir s palmetama i uvijenim krajevima oko andeoske glavice, zatim dekoracije okvira niša na pročelju crkve na Ksaveru – nanizani diskovi s kuglicama, kao i spajanje okvira i vijenca nad nišom; sve su to elementi koji jasno ukazuju na rukopis štajerskih arhitekata i štukatera. U razmatranju obaju crkava u kontekstu korpusa hrvatske i srednjoeuropske barokne arhitekture svakako najveću važnost ima povijeno pročelje ksaverske crkve. U literaturi je već istaknuta povezanost tog rješenja pročelja sa štajerskom arhitekturom,⁵⁴ no razmatranjem svih prethodno istaknutih elemenata moguće je preciznije smjestiti zagrebačke crkve u odnosu na taj korpus.

U objema crkvama, a posebno na Ksaveru, zamjetna je specifična redukcija u oblikovanju, odnosno jasnoća i čistoća izraza, podcrtana naglašenom arhitektonskom artikulacijom, prije svega jasnim profilacijama gređa.⁵⁵ Sve dekoracije i artikulacije precizno su izvedene, čak su i povijeni motivi i prepleti na štukaturama (u crkvi na Dolcu) suzdržanog kolorita: prisutno je bogatstvo, ali ne i bujnost oblika. Specifično oblikovanje niša na pročelju, sa spojenim okvirima i vijencima, zatim profilirano gređe, posebno vijenci koji naglašavaju tlocrtnu kretnju (pročelja), specifičan način slaganja pilastara, kombinacija usložnjavanja pilastara... sve to nisu opća mjesta nego elementi koji ukazuju na osobni rukopis umjetnika, a nalazimo ih kod gradačkog Hofbaumeistera Josefa Huebera, obrazovanoga i ambicioznog graditelja koji 1740. godine preuzima uhodanu, ali zamrlu radionicu Carlonea i brzo postaje vodeći graditelj u Štajerskoj.⁵⁶ Jedno od njegovih najvažnijih djela je crkva na Weizbergu (od 1757.), ključna građevina razdoblja »veličanstvenog zaključka štajerskog baroka«,⁵⁷ a za naš kontekst važna je i crkva u Gornjem Gradu u Sloveniji, koju po Hueberovu nacrtu gradi domaći graditelj Matija Persky od 1752. godine.⁵⁸ Planirana kao nova biskupska crkva, upravo u vrijeme gradnje razmatranih zagrebačkih crkava, pokazuje brojna zajednička mjesta i srodnosti s njima, od svođenja češkim kapama, dvo-travejnoga prostornog rješenja, kupole s lanternom, ovalnih prozora, tlocrta i kompozicije pročelja (ksaverska crkva), te brojnih specifičnih detalja poput smještaja i usmjerenja pilastara na pročelju – istaknuti pilastri udvojeni na krajevima središnjeg dijela, te pilastri bočnih dijelova smješteni pod kutom "ispod" njih, čime se naglašava krivulja tlocrtna pročelja, te volute na suženju gornjeg dijela i trokutasti zabat – zatim okvira prozora spojenih s vijencem ili okvira prozora oblika okulusa (sl. 11). Srodno kompozicijsko rješenje isticanja središnjeg dijela je i na spomenutoj crkvi na Weizbergu (od 1757.), snažne sceničnosti i upečatljivoga prostornog oblikovanja, kao i u središnjem dijelu pročelja uokvirenog zvonnicima u crkvi u St. Veit in Vogau (od 1748.), sa srodnom rješenjem gornjeg dijela i sličnim okvirima niša. Uz ove istaknute srodnosti u kompozicijskim rješenjima pročelja i izvedbi detalja Hueberovih velikih crkava, za zagrebačke je crkve zanimljiva i usporedba s manjim građevinama u

12. Pročelje župne crkve u Stubenbergu, Austrija
Front façade of the parish church in Stubenberg, Austria

njegovom bogatom opusu, primjerice sa župnom crkvom u Stubenbergu, Štajerska, građenom 1760. – 1766. godine.⁵⁹ U njoj je, u manjem mjerilu i jednostavnijim sredstvima, ostvarena ideja sceničnosti i snažna centralizacija longitudinalnog

prostora, koju je upravo Hueber unio kao novu prostornu kompoziciju u štajersku arhitekturu.⁶⁰ Zaobljeni uglovi i oblikovanje dva traveja s naglašenom arhitektonskom artikulacijom i smještajem pilastara srodni su prostornoj "čistoći" ksaverske crkve, a suzdržana krivulja u tlocrtu te kompozicija pročelja isticanjem središnjeg dijela odaju isto podrijetlo rješenja, uz paralele u oblikovanju detalja poput okvira niša i okvira prozora spojenih vijencem (sl. 12). Osobni stil Huebera tako progovara iz suzdržano oblikovanih interijera u kojima je naglasak na arhitektonskoj artikulaciji, posebno snažno oblikovanom gređu s istaknutim vijencima, i kvaliteti prostornog oblikovanja, bez pretapanja i spajanja koja su bila karakteristična u arhitekturi prije njega (u djelima radionice Stengga), bez pretrpanih ploha i nabujalih detalja.⁶¹ Upravo takve su i opisane zagrebačke crkve koje nastaju pod njegovim utjecajem. Hueberova arhitektura snažno je prisutna u čitavom jugoistočnom dijelu srednjoeuropskog prostora, velika radionica »najzaposlenijega graditelja u Grazu«, kako se žali konkurencija,⁶² djeluje na čitavom području povijesne Štajerske, a već je istraženo njegovo autorstvo odnosno utjecaj na primjerima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: dvorac u Ludbregu te pregradnja crkve sv. Nikole u Varaždinu.⁶³ O načinu prenošenja rješenja u graditeljskim radionicama ovog prostora vrlo je ilustrativan spomenuti primjer iz Slovenije: Hueber je projektant, a crkvu izvodi domaći graditelj. Možemo pretpostaviti da su brojni elementi Hueberova osobnog stila tako došli i do Zagreba sredinom 18. stoljeća, što je tema koja predstoji za daljnja istraživanja, pri čemu je naručitelj Sinersperger svakako imao važnu ulogu. Novo razmatranje crkava na Dolcu i na Ksaveru, najznačajnijih primjera sakralne arhitekture sredine 18. stoljeća u Zagrebu, uz prijedlog nove datacije crkve na Dolcu te novog čitanja podrijetla utjecaja koji bitno oblikuju obje crkve, pokazuje koliko su još brojna otvorena pitanja povezana s korpusom barokne arhitekture Zagreba, te ukazuju na smjer njihova istraživanja. Zagrebačka graditeljska i umjetnička scena 18. stoljeća mjesto je djelovanja ambicioznih zainteresiranih naručitelja, brojnih umjetnika, bilo stranih bilo domaćih, koji zajedno stvaraju zanimljiv korpus bogat pluralizmom različitih rješenja i utjecaja. Velika oštećenja u potresu i obnova koja će uslijediti prilika su za nova istraživanja i odgovore na neka od brojnih pitanja.

Bilješke

- 1 ANĐELA HORVAT, Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: Anđela Horvat – Radmila Matejčić – Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1982., 1–381.
- 2 KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokna arhitektura*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2015.
- 3 LELJA DOBRONIĆ, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Zagreb, Školska knjiga, 1986.; LELJA DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, Školska knjiga, 1991.
- 4 ĐURĐICA CVITANOVIĆ, Sakralna arhitektura baroknog i klasicističkog razdoblja, u: *Sveti trag: 900 godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094.–1994.*, katalog izložbe (ur. Tugomir Lukšić – Ivanka Reberski), Zagreb, MGC – Muzej Mimara, 1994., 233–270.
- 5 *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244–1786*, katalog izložbe (ur. Đurđica Cvitanović – Vladimir Maleković – Jadranka Petričević), Zagreb, Globus – Muzej za umjetnost i obrt, 1989.
- 6 *Mir i dobro: umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*, katalog izložbe (ur. Marija Mirković et al.), Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 1999.
- 7 KATARINA HORVAT-LEVAJ – DORIS BARIČEVIĆ – MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, *Akademski crkva sv. Katarine*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2011.
- 8 Sumarni pregled razvoja Zagreba, odnosno Gradeca i Kaptola usp. IRENA BENYOVSKY LATIN – DARKO VITEK, Gradovi, u: Lovorka Čoralić (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Zagreb, Matica hrvatska, 2013., 70 i d.
- 9 (...) *Ecclesia in forma ac norma Ecclesiae S. Catherinae P.P. Soc. Zagrabienensis* (...), cit. prema ANĐELA HORVAT (bilj. 1), 22.
- 10 DUBRAVKA BOTICA, Zvonici građeni po uzoru na stari zvonik zagrebačke katedrale, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 25 (2001.), 199–208, 203–204.
- 11 DUBRAVKA BOTICA, *Barokne četverolisne crkve u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Prilog istraživanju tipologije sakralne arhitekture 18. stoljeća*, Zagreb, Školska knjiga, 2015., 36 i d.
- 12 ĐURĐICA CVITANOVIĆ, Župna crkva sv. Marije Magdalene i župna kurija u Selima kod Siska, *Peristil*, 10–11 (1967.), 133–153.
- 13 DUBRAVKA BOTICA (bilj. 11), 81 i d.
- 14 FRANJO BUNTAK, Župna crkva sv. Marije u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 17 (1936.), 37–109, 38 i d. Buntak navodi da se u dokumentima spominje crkva sv. Marije uz potok Medveščak *sub monte Grech* već 1272. godine, te smješta njenu gradnju u vrijeme neposredno nakon provale Tatara 1242. godine. Za vrijeme gradnje katedrale služila je biskupiji.
- 15 FRANJO BUNTAK (bilj. 14), 43–45.
- 16 Isto, 45–46.
- 17 O cistercitema u Zagrebu i povijesti crkve vidi i LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3, 1991.), 211–218.
- 18 »Tek na osnovu kasnijih vizita do uključivo one iz g. 1736 dobivamo u tom pogledu nešto točniju sliku koja bi otprilike izgledala ovako: Jedina lađa crkve bila je prekrita svodom, a popođena ciglama. Na zapadnom njenom dijelu bilo je zidano pjevalište na koje se uzlazilo sa sjeverne a ne s južne strane kako je danas. Na njemu je bio jedan okrugli prozor. Lađi prema istoku bilo je nadsvođeno svetište. Na sjevernoj njegovoj strani bila su vrata koja su vodila u nadsvođenu sakristiju sa jednim prozorom s rešetkama gdje su se u dva ormara čuvale najraznovrsnije crkvene potrepštine i gdje se nalazio i onaj prazni oltar koji je vjerojatno prije bio u svetištu. Na južnom zidu svetišta bio je prozor. – U crkvu se ulazilo sa sjeverne i s južne strane. Iako južnog ulaza ne vidimo ni na jednoj staroj slici crkve Sv. Marije, ipak se on spominje u svim vizitama do g. 1742, i izgleda da je bio u lađi odmah nalijevo do svetišta. Tom ulazu nasuprot, to će reći na sjevernoj strani, bio je ulaz pred kojim se u svima vizitama spominje mali – najprije drveni a poslije zidani – portikus koji je sigurno nekada vezao crkvu sa cistercitskim samostanom.«, FRANJO BUNTAK (bilj. 14), str. 48.
- 19 U maticama umrlih spominje se ukupno šest grobnica, a 1757. u jednoj je pokopan kipar Francesco Robba, FRANJO BUNTAK (bilj. 14), 56.
- 20 LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3, 1991.), 216.
- 21 Rodoslovni album *Status familiae Patachich sive notitia illius universalis honorifica aequae ac utilis ex archivis et documentis authenticis desumpta* (1740.), sastavio je grof Aleksandar Patačić (1697. – 1747.). Čuva se u zbirci rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, dostupan i na: <http://db.nsk.hr/HeritageDetails.aspx?id=481> (10. rujna 2020.).
- 22 LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3, 1991.), 218.
- 23 Opis oltara obnovljenog 1708. donosi FRANJO BUNTAK (bilj. 14), 53. O kultu ugarskih svetaca i prikazima te opremi katedrale vidi DUBRAVKA BOTICA, Oživljeni kult svetih ugarskih vladara. Nastavak tradicije i novo čitanje u razdoblju baroka, u: *Ars et Virtus. Hrvatska – Mađarska: 800 godina zajedničke kulturne baštine*, katalog izložbe (ur. Petra Vugrinec – Iva Sudec Andreis – Marina Bagarić – Dragan Damjanović), Zagreb, Galerija Klovićevi dvori – Budimpešta, Mađarski nacionalni muzej, 2020., 174.
- 24 Novi glavni oltar podignut je 1768., a oltari u brodu 1772./1773. godine, djelo ljubljanskog kipara Francesca Rottmana.
- 25 FRANJO BUNTAK (bilj. 14), 47.
- 26 ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 4), 242.

27

Buntak spominje: »Budući da je srednji dio kora ostao slobodan, to se na zapadnom zidu, iznad dvojnog prozora može vidjeti u pozlaćenom i kićenom okviru, godina obnovljenja crkve 1740, a pod njom drugi okvir s malom glavicom u sredini«, FRANJO BUNTAK (bilj. 14), 72.

28

Godinu 1740. Buntak navodi i u tekstu u časopisu *Kaj*, br. 32, u kojem sažeto ponavlja najvažnije iz teksta iz 1936. godine. Taj podatak preuzima ANĐELA HORVAT (bilj. 1), 43. LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3, 1986.), 115, navodi da je »temeljito pregrađena u duhu baroka 1740. godine«, isto i u: LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3, 1991.), 216; TOMISLAV PREMERL, *Umjetničko i graditeljsko nasljeđe*, u: *Sveta Marija na Dolcu. Mala monografija župe* (ur. Juraj Lončarević), Zagreb, Župni ured sv. Marije – Kršćanska sadašnjost, 1985., 90 i d.; najrecentnije u KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 2), 215.

29

FRANJO BUNTAK (bilj. 14), 57–60.

30

FRANJO BUNTAK (bilj. 14), 63.

31

Znatna oštećenja vidljiva su na zvoniku crkve, na svodovima i u krovu, iznad pojasnica popucale su svodne plohe, kao i na pjevalištu, a oštećeni su i oltari u brodu. Na brojnim mjestima na zidovima vidljive su pukotine; prema Zapisniku o oštećenjima od 6. svibnja 2020., izradili Borka Milković, Petar Puhmajer, Hrvatski restauratorski zavod.

32

Obnovom u stilu njemačke neorenesanse Bollé dodaje neorenesansnu arhitektonsku dekoraciju, zabat s nišom sa skulpturom Bogorodice s Kristom, uza zadržavanje portala s izvornoga baroknog pročelja, vidi: DRAGAN DAMJANOVIĆ, Hermann Bollé i obnove baroknih sakralnih građevina u stilu njemačke neorenesanse, *Prostor*, 19/1 (2011.), 42–59, 50.

33

O rušenju samostana i protivljenju tom zahvatu vidi: LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3, 1991.), 216. Szabo piše polemičke tekstove u zalag očuvanju samostana i donosi njegove snimke, primjerice GJURO SZABO, Samostan cistercita u Zagrebu, u: Gjuró Szabo, *O Zagrebu* (pretisak, ur. Snješka Knežević), Zagreb, AGM, 2012., 121–127.

34

GJURO SZABO, U Varšavi je sve mirno, a na Dolcu sve u redu (1929.), cit. prema GJURO SZABO (bilj. 33), 141.

35

Obnovljene su postaje Križnog puta, učvršćeni i obnovljeni vitraji, uklonjeno izostaklo, na oltarima su obnovljene oltarne slike (radove je izvodio akad. slikar Duje Jurić), objeljena je i obnovljena unutrašnjost crkve te oslika, kao i orgulja. Podatci o obnovi dobiveni u razgovoru sa župnikom vlč. Zlatkom Golubićem, kojemu zahvaljujem na suradnji i pomoći pri istraživanju za potrebe ovog rada.

36

ANĐELA HORVAT (bilj. 1), 303.

37

Izvorni ovalni uspravljani prozor u kupoli sada se nazire u pukotinama na kupoli nakon potresa.

38

Spomenimo nekoliko primjera primjene kupole u baroknoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske: ovalnu ili kružnu kupolu u brodu

imaju crkve u Drogovcu, Selima kod Siska, Vukovini, Daruvaru i Suhopolju, kapele u Plešivici, Velikom Bukovcu, Brdovcu i Otruševcu, na stupovima u brodu je u crkvi u Pogančecu, u dvorcu u Ludbregu je nad svetištem...

39

O simboličkim kupolama i primjerima iz srednjoeuropske i hrvatske barokne arhitekture više vidi u: DUBRAVKA BOTICA, *Recepcija Panteona u arhitekturi baroknog razdoblja – S. Maria Rotonda kao uzor za marijanske crkve u srednjoj Europi*, u: *Metamorfoze mita. Mitologija u umjetnosti od srednjeg vijeka do moderne. Zbornik Danā Cvita Fiskovića 4* (ur. Dino Milinović – Joško Belamarić), Zagreb, FF Press – Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012., 105–118.

40

»Sve su tri lađe prekrivene unakrsnim svodovima koji počivaju na lukovima, što se dižu nad bogato raščlanjenim i izbočenim kapitelima pilona«, cit. prema FRANJO BUNTAK (bilj. 14), 67.

41

FRANJO BUNTAK (bilj. 14), 69.

42

Bilo je zamisli da se kapela gradi uz isusovačku crkvu na Gradecu, no odlučeno je da se podigne na sjevernom dijelu grada 1658. godine, a donator je bio grof Nikola Erdődy. Već je uz tu crkvu bila terasasto oblikovana padina, sa stubištem. Zbog velike popularnosti crkva je proširena već 1674./75., kada je dograđen brod, a starija je kapela postala svetištem nove crkve. Obnovljena je 1715. godine. Podatci o gradnji crkve u: MIROSLAV VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, sv. I, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 1969., 186–487; JASNA LAY, *Barokni kompleks sv. Ksavera u Zagrebu*, *Kaj*, 10/3–5 (1977.), 59–68, 60.

43

ĐURĐICA CVITANOVIĆ, *Isusovačka arhitektura baroknoga razdoblja u hrvatskim zemljama*, u: *Isusovačka baština u Hrvata: u povodu 450-te obljetnice osnutka Družbe Isusove i 500-te obljetnice rođenja Ignacija Loyole* (ur. Biserka Rauter Plančić), Zagreb, Muzejski prostor, 1992., 43.

44

ANĐELKO BADURINA – TOMISLAV PREMERL – BOŽO SUČIĆ (ur.), *Svetišta svetoga Franje Ksaverskoga u Zagrebu. Povodom 75. obljetnice dolaska franjevac trećoredaca glagoljaša u Zagreb*, Zagreb, Provincijalat franjevac trećoredaša glagoljaša, 1998.

45

TOMISLAV PREMERL, *Graditeljski razvoj ksaverskog svetišta*, u: ANĐELKO BADURINA – TOMISLAV PREMERL – BOŽO SUČIĆ (bilj. 44), 31.

46

ANĐELA HORVAT (bilj. 1, 1982.), 65.

47

TOMISLAV PREMERL (bilj. 45), 45 i d.

48

JASNA LAY (bilj. 42), 62.

49

ANĐELA HORVAT (bilj. 1), 42; KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 2), 257–259, ističe da je pročelje dvije godine starije od srodnog pročelja crkve u Trškom Vrhu kod Krapine.

50

ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 4), 244–245 ističe kao prvi primjer kupole s lanternom, a pročelje opisuje kao rimsko pročelje bez zvonika, razgibane konveksno-konkavne plohe.

- 51
KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 2), 259, ističe veze sa štajerskim arhitektima Schmerlaibom i Hueberom.
- 52
Kupole nad svetištem kao posebnost u objema crkvama istaknula je ANĐELA HORVAT (bilj. 1), 42.
- 53
Naručitelj kanonik Sinersperger prepoznat je u literaturi kao posebno sklon umjetnosti, vidjeti: ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 4), 242. Djelovanje toga istaknutog naručitelja tek predstoji kao tema istraživanja, a ime te obitelji, Sinich von Sinersperg, navodi se u popisima istaknutoga štajerskog plemstva iz 1690. godine, JOHANN ADAM V. MONTZELO, *Erbhuldigungs-Actus im Hertzogthumb Steyer etc.*, Graz, 1690., 93, kao i u opisu Štajerske AQUILIN JULIUS CAESAR, *Beschreibung des Herzogthum Steyermarks*, Graz, Verlag Joseph Moritz Lechner, 1773., 701.
- 54
KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 2), 262, pokrenuto pročelje crkve povezuje s radionicom Stengga u Grazu.
- 55
Treba istaknuti da je današnji izgled obaju crkava rezultat brojnih intervencija i obnova.
- 56
Najvažnija istraživanja njegova opusa donose WALTER KOSCHATZKY, *Leben, Werk und Stil des Barockbaumeisters Joseph Hueber*, doktorska disertacija, Universität Graz, 1951.; GUNTHER PRISCHING, *Joseph Huber, spätbarocker Hofbaumeister in Graz*, doktorska disertacija, Technische Universität Graz, Institut für Kunstgeschichte, 1994.
- 57
GUNTER BRUCHER, *Barockarchitektur in Österreich*, Köln, DuMont, 1983., 295.
- 58
Već je Koscatzky pripisao autorstvo crkve Hueberu; o povijesti istraživanja te o arhivskom dokumentu koji potvrđuje Hueberovo autorstvo projekta vidjeti ANA LAVRIČ, Načrt graškega arhitekta Josepha Hueberja za škofovsko cerkev v Gornjem Gradu, *Acta historiae artis Slovenica*, 5 (2000.), 151–166.
- 59
GUNTHER PRISCHING (bilj. 56), 338–343.
- 60
Istaknuto kao novina u odnosu na Stengga i arhitekta prethodne generacije, vidjeti: GUNTHER PRISCHING (bilj. 56), 353.
- 61
U djelima, i pregradnjama i novogradnjama, postiže *in einer für Graz neuen Spielart der moderne: streng, ohne Ausflucht ins Zitat; statt Nachahmung und Anpassung radikale Selbstbehauptung (...)* beziehungsvolle Kontraste (...) Die Devise heißt nicht Verschmelzung, sondern Kontrast, GUNTHER PRISCHING (bilj. 56), 352.
- 62
Tako se Johann Joseph Stengg žali 1761. godine: *Er hat mehr Gesellen als wir alle drei zusammen*, GUNTHER PRISCHING (bilj. 56), 357.
- 63
O djelovanju Huebera u slovenskoj Štajerskoj vidi IGOR WEIGL, Dvorec Dornava in druge arhitekture Jožefa Hueberja na slovenskem Štajerskem, u: *Dornava. Vrišerjev zbornik* (ur. Marjeta Ciglencički), Ljubljana, Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo – Filozofska fakulteta, 2003., 15–65; o djelovanju Huebera u Hrvatskoj vidi: MARIJA MIRKOVIĆ, Graditeljstvo, slikarstvo i kiparstvo Ludbrega i okolice, u: *Ludbreg* (monografija), Ludbreg, Skupština općine, 1984., 149–186; KATARINA HORVAT-LEVAJ, Utvrde i dvorci, u: *Umjetnička topografija Hrvatske. Ludbreg, Ludbreška Podravina* (ur. Katarina Horvat-Levaj – Ivanka Reberski), Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 1997., 94; DUBRAVKA BOTICA – LANA DOMŠIĆ, Župna crkva sv. Nikole u Varaždinu. Prilog sakralnoj arhitekturi kasnobaroknog razdoblja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Peristil*, 51 (2008.), 29–40.

Summary

Dubravka Botica

Parish Churches of St Mary in Dolac and St Francis Xavier in Ksaver: New Proposals for Research on the Corpus of 18th-Century Sacral Architecture in Zagreb and its Surroundings

There are numerous under-researched topics in the field of early modern art and architecture in Zagreb, including the construction of Baroque churches – a subject that has hitherto mainly been covered in reviews of Baroque architecture or in thematic exhibition catalogues on the artistic heritage of religious orders. This paper focuses on two prominent churches erected or rebuilt in the mid-18th century on the site of older buildings, which show strong connections with the

modern architecture of Styria and have not been exhaustively considered so far. The parish church of St Mary in Dolac and the former Jesuit church of St Francis Xavier in Ksaver show numerous common features. The parish church in Dolac was the subject of detailed research by Franjo Buntak (1936), who also dated its conversion to a three-nave church in 1740, in which a new sanctuary was later built, covered by a dome with a lantern. After cleaning and renovating the interior of

the church in recent years, the date of these works (1750) has become visible, written on a medallion above the choir, which is confirmed by a stylistic analysis of architectural sculpture and decoration, with characteristic interweaving and volute endings. The church in Ksaver was built at the same time, in 1748–1752, and the two churches are also connected by their joint commissioner, canon Sinersperger.

In the Ksaver church, a mature Baroque centralized space was created, emphasized by meticulously executed architectural decorations with rich imagery, yet restrained design. Parallels can also be seen in the design of the lantern dome. As for their layout and spatial organization, and the design of their decoration and equipment, the two churches show interesting novelties, which the author has considered in the context of the transfer of influences within the architecture of Southeast-Central Europe, specifically the influence of the construction workshop of Graz's *Hofbaumeister* Josef Hueber. Hueber's influence is evident primarily in the façade of the Ksaver church, with a characteristic curve emphasized by the specific layout of architectural sculpture, analogous to the church in Gornji Grad (Slovenia) and Hueber's church

in Weizberg or, in a simpler version, the parish church of Stubenberg. Parallels can also be seen in the treatment of architectural decorations and spatial organization, which is characterized by the precision and purity of execution, as well as the characteristic vertical joints in doorframes and windows/niches. In these examples, the author has observed influences of and connections with Styrian architecture, indicating the need for a new approach to the research of baroque art themes in Zagreb and its surroundings. At that time, the city was a site of lively artistic activity and encounters between artists and commissioners, networked and connected with other art centres in the wider region, primarily Graz as the most important art centre in Southeast-Central Europe. The significant damage that the churches in Dolac and Ksaver, as well as other Zagreb churches, suffered in the recent earthquake and the reconstruction that will follow offer an opportunity and a motive for their research and new interpretation.

Keywords: Baroque architecture, Zagreb, St Mary's church in Dolac, church of St Francis Xavier, builders' workshops, Styria, Graz